

Костянтин БАХЧЕВ,
кандидат юридичних наук,
декан факультету підготовки фахівців
для підрозділів превентивної діяльності,
полковник поліції

Андрій СОБАКАРЬ,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного права,
процесу та адміністративної діяльності,
підполковник поліції

Роман ОПАЦЬКИЙ,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права,
процесу та адміністративної діяльності
майор поліції

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Kostyantyn BAKHCHEV,
PhD in Law, Dean of Faculty
of Training Specialists for Prevention Units,
Police Colonel

Andriy SOBAKAR,
Dr of Law, Professor,
Head of Administrative Law, Procedure
and Administrative Activities Department,
Lieutenant Colonel of Police

Roman OPATSKY,
PhD in Law, Docent, Assistant Professor
of Administrative Law, Procedure
and Administrative Activities Department,
Police Major

(Dnipropetrovsk state University of Internal Affairs)

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF REALIZATION OF JUVENILE POLICY

Abstract. The main goals and priority directions of juvenile policy have been systematized; the range of sources of branch policy has been outlined, the problems connected with their formation, systematization and application have been covered; the necessity of recognizing juvenile policy as an integral

component of national security, as well as one of the most important directions of state policy has been proved.

The concepts, tasks and principles of public administration in the field of formation and implementation of juvenile policy in Ukraine have been considered. Foreign and international experience in this field has been studied and the possibilities of its implementation in national legislation have been considered.

Based on the achievements of domestic jurisprudence, foreign experience, analysis of current legislation of Ukraine, rule-making and law enforcement practice, a conceptual approach to solving current problems of formation and implementation of juvenile policy in Ukraine has been formulated.

The system of strategic tasks and priorities in the field of formation and implementation of juvenile policy has been determined; the range of sources of branch policy has been outlined, the problems connected with their formation, systematization and application have been revealed. The author has proved the need to recognize juvenile justice as an integral part of national security, as well as one of the most important areas of national policy.

The article examines the structural and functional characteristics, systemic relationships, patterns and problems of functioning of the range of public administration entities involved in the mechanism of juvenile policy. The need for a large-scale reform covering all aspects of sectoral administration, optimizing all its links and subsystems, and ultimately ensuring the construction of a modern, highly organized and most effective system of formation and implementation of juvenile policy in Ukraine.

A set of proposals aimed at improving the efficiency of forecasting, targeted programming and strategic management in the field of formation and implementation of juvenile policy in Ukraine has been developed.

The principles, functions, forms and methods of public administration in the field of juvenile policy have been analyzed. Their value dimension, connection with morality, religion, politics, correlation with international and European regional standards in the field of protection of children's rights have been revealed.

The author has revealed that at this stage of formation of juvenile law as its main functions are informational, value-oriented and educational functions. The specificity of juvenile law is that it has a prominent place, restorative, compensatory and subsidiary functions.

A conceptual idea of the essence and limits of administrative and legal protection of childhood has been developed.

There are proposals aimed at improving the efficiency of the domestic system of ensuring the implementation of juvenile policy as a cornerstone of the protection of children's rights.

Keywords: *child, juvenile justice, juvenile law, juvenile policy, juvenile legal relations, juvenile status, juvenile responsibility, ombudsman for children's rights.*

Україна стала на шлях євроінтеграції та демократичного розвитку. Як свідчить практика, зараз у становленні вітчизняної ювенальної політики ми проходимо тим шляхом, яким крокували країни Західної Європи та Північної Америки декілька десятиліть тому. Проте для нашої вотчини цей шлях є дещо легшим, оскільки світова спільнота надбала достатній досвід міжнародного регулювання відносин у сфері захисту прав дітей.

Забезпечення і захист прав дитини належать до глобальних проблем сучасності, у вирішенні яких зацікавлене все світове співтовариство. Це пояснюється визначальною роллю підростаючого покоління у гарантуванні життєздатності суспільства та прогнозуванні його майбутнього розвитку. Проте слід визнати, що жодна держава у світі не може претендувати на роль зразка в галузі дотримання прав дитини. Навіть для найбільш демократичних і економічно розвинених держав характерні зростання злочинності неповнолітніх, наявність сімей з низьким життєвим рівнем, смертність дітей через недостатнє медичне обслуговування, зростання кількості безпритульних дітей. Усі ці фактори доводять неможливість вирішення дитячої проблеми тільки національними засобами і викликають необхідність об'єднання зусиль світової спільноти в цілому, що і зумовило виникнення інституту міжнародно-правового захисту прав дитини.

Найбільш поширеним і значущим на сьогодні джерелом міжнародного права є багатосторонні міжнародні договори. Серед них буде доцільно, в першу чергу, зазначити універсальні міжнародні договори, тобто договори з необмеженою кількістю учасників. Важливу роль у міжнародно-правовому захисті прав дитини відіграють акти загального характеру, що гарантують захист прав людини в цілому. Незважаючи на те, що подібні міжнародно-правові угоди практично не стосуються особливого захисту дитини як представника окремої соціальної групи, все ж їх положення мають значення і для захисту прав дитини. Серед них можна виділити Міжнародні пакти 1966 р. про економічні, соціальні та культурні права, а також про громадянські і політичні права¹.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права передбачає, що сім'я, яка розглядається як природний й основний осередок суспільства, має надаватися якомога ширша охорона і допомога, особливо при її утворенні і поки на її відповідальності лежить турбота про несамотійних дітей і їх виховання» (п. 1 ст. 10)². У ст. 23 зазначеного документу вказується на те, що сім'я має право на захист з боку суспільства і держави.

Сьогодні міжнародний захист прав дитини являє собою систему взаємоузгоджених дій держави та неурядових міжнародних організацій,

¹ Ніконов К. Сучасні теоретичні аспекти інституту міжнародно-правового захисту і заохочення прав дитини. Московський журнал міжнародного права. 2009. № 1. С. 92.

² Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Міжнародний захист прав і свобод людини: зб. документів. К., 1990. С. 20.

спрямованих на розробку і забезпечення прав дитини з метою формування повноцінної і гармонійно розвиненої особистості, сприяння їх закріпленню в національному законодавстві та надання міжнародної допомоги дітям слаборозвинених держав¹.

Питання про необхідність регулювання прав дітей виникло порівняно недавно. Згубні наслідки Першої світової війни щодо цивільного населення і зростаючий інтерес до проблеми захисту дітей в більшості країн Європи і Північної Америки стимулювали Лігу Націй створити в 1919 році Комітет дитячого благополуччя, який розглядав права дітей, в основному, в контексті заходів, яких потрібно було вживати стосовно безпритульних дітей, рабства, дитячої праці, торгівлі дітьми та проституції неповнолітніх. Велику роль у розробці соціальних стандартів захисту дітей у цей період відіграли неурядові організації, зокрема Міжнародна спілка порятунку дітей, заснований громадянкою Англії Еглантайн Джебб.

Першою спробою «законодавчої міжнародної стурбованості» щодо становища дітей було прийняття в 1923 році Радою (створеної незадовго до цього неурядовою організацією «Міжнародний союз порятунку дітей») Декларації про права дитини. Ця Декларація, що отримала назву Женевської, була схвалена в наступному році п'ятою Асамблеєю Ліги Націй. У 1924 році в Женеві Ліга Націй на своїй 5-й сесії прийняла запропоновану Міжнародним союзом порятунку дітей Декларацію прав дитини². Це був перший документ міжнародно-правового характеру у напрямі охорони прав та інтересів дітей. Декларація, що складається з 5 принципів, сформулювала цілі міжнародно-правового захисту дітей: дитині має надаватися можливість нормального розвитку, як матеріального, так і духовного (пр. 1); голодна дитина має бути нагодована, хворій дитині повинен бути наданий догляд, порочні діти повинні бути виправлені, сиротам і безпритульним дітям має бути дано укриття і все необхідне для їх існування (пр. 2); дитина має бути першою, хто отримує допомогу у разі лиха (пр. 3); дитині має бути надана можливість заробляти кошти на існування, вона повинна бути захищеною від усіх форм експлуатації (пр. 4); дитина повинна виховуватися з усвідомленням того, що її кращі якості будуть використані на благо наступного покоління (пр. 5). У Декларації вперше підкреслювалося, що турбота про дітей і їх захист не є більше виключним обов'язком родини, суспільства або навіть окремої країни – все людство повинне піклуватися про благополуччя дітей³.

Однак остаточно система міжнародного захисту прав дитини, як складова

¹ Вечерова Є.М. Міжнародно-правовий статус неповнолітнього: перспективи подальшого розвитку в контексті взаємодії міжнародної та національних правових систем. Часопис Академії адвокатури України. 2011. № 11(2). С. 101.

²Всеобщая декларация прав детей. URL: <http://www.parentakademy.ru/zdorove/detyoga/12.html>.

³ Агушева Г., Баданин Д. Защита прав ребенка: международно-правовой аспект. Ювенальное право. Архангельск, 2005. С. 10.

частина захисту прав людини, склалася після Другої світової війни в рамках Організації Об'єднаних Націй, одним з основоположних принципів якої було проголошення поваги до прав і свобод людини без будь-якої дискримінації. Принцип поваги прав людини був закріплений у Статуті ООН. У преамбулі Статуту говорилося про рішучість народів «знову затвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості». Відповідно до п. 3 ст. 1 Статуту ООН однією з цілей Організації було «... здійснення міжнародного співробітництва ... в заохоченні і розвитку поваги до прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії» шляхом сприяння ООН «загальній повазі і додержанню прав людини і основних свобод для всіх» (п. 3 ст. 55).

Статут визначив також органи, які координували співробітництво держав щодо захисту прав людини: Генеральна Асамблея організує дослідження і дає рекомендації (ст. 13), Економічна і Соціальна рада дає рекомендації та створює комісії із заохочення прав людини (ст.ст. 63, 68). Для цих цілей були також створені спеціальні органи як універсального характеру (Комісія з прав людини), так і функціонального – щодо захисту окремих категорій населення (Комісія зі становища жінок, Комісія з попередження дискримінації і захисту меншин, Управління Верховного комісара у справах біженців, Конгрес ООН по боротьбі зі злочинністю і поводження з правопорушниками).

Таким чином, Статут ООН створив правову основу для формування механізму міжнародного захисту прав людини, який включає в себе розробку міжнародних стандартів у галузі захисту прав людини та створення міжнародних контрольних органів за їх дотриманням.

Необхідність розробки заходів з охорони прав дитини в силу її фізичної і розумової незрілості стимулювала виділення міжнародного захисту прав дітей в особливий напрям. З цією метою в ООН були створені Соціальна комісія та Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ)¹. Крім того, захистом прав дітей за окремими напрямками займаються спеціалізовані установи ООН: Міжнародна організація праці (МОП)², Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)³, Організація Об'єднаних Націй з питань науки, культури та освіти (ЮНЕСКО)⁴.

Організацією, яка займається виключно дитячими проблемами, є Дитячий фонд ООН. ЮНІСЕФ було створено резолюцією Генеральної Асамблеї 57 (1) про заснування ЮНІСЕФ від 11 грудня 1946 року. Зокрема,

¹ Створення ЮНЕСКО. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MOrg/33.htm>.

² Растишин В., Куприянова Т. Управление производительностью: путь к росту. Человек и труд. 1996. № 8. С. 70–73.

³ Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ). URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MOrg/42.htm>.

⁴ Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО /UNESCO). URL: <http://novynar.com.ua/files/organizations/unesko>.

Фонд створюється для надання допомоги дітям у післявоєнній Європі. Він повинен бути організований і використаний в межах наявних у його розпорядженні засобів. Допомога надається відповідно до потреб і без дискримінації щодо раси, релігії, національності і політичних переконань. Згідно з резолюцією був створений керівний орган ЮНІСЕФ – Виконавча рада. У резолюції були названі 25 членів Виконавчої ради: представники США, СРСР, Австралії, Бразилії, Великобританії, Канади, Китаю, Франції, Польщі, Швеції, Югославії. Виконавчий директор був призначений Генеральним секретарем ООН в консультації з Виконавчою радою.

Своє перше засідання Виконавча рада ЮНІСЕФ провела 19 грудня 1946 року. У 1953 році Дитячий фонд увійшов до системи ООН (резолюція Генеральної Асамблеї 802 (8) від 6 жовтня 1953 року) і його повноваження були розширені: йому надавалося право довгострокової допомоги дітям, які постраждали в результаті сформованої економічної і політичної ситуації в їхніх країнах, а також під час збройних конфліктів. Основна функція ЮНІСЕФ – допомога урядам країн, що розвиваються, у вигляді поставок обладнання для шкіл, продуктів харчування, медикаментів, надання стипендій для викладачів. Виконавча рада ЮНІСЕФ, що складається з 36 членів, визначає основні напрями діяльності, аналізує програми та затверджує бюджети Фонду. Секретаріат ЮНІСЕФ, штаб-квартира якого знаходиться в Нью-Йорку, проводить роботу через свої бюро (понад 200), розташовані більш ніж у 140 країнах. У рамках ЮНІСЕФ функціонує Міжнародний центр розвитку дитини. Він був створений в 1988 році як спеціалізований дослідний і навчальний заклад при базовій фінансовій підтримці уряду Італії.

Міжнародний захист прав дитини здійснюється за кількома напрямками: 1) розробка декларацій, резолюцій, конвенцій з метою підготовки міжнародних стандартів у галузі прав дитини; 2) створення спеціального контрольного органу по захисту прав дитини; 3) сприяння приведенню національного законодавства у відповідність до міжнародних зобов'язань (імплементативна діяльність); 4) надання міжнародної допомоги через Дитячий фонд ООН.

Найбільш результативною є нормотворча діяльність із захисту прав дитини. Вона велася за двома напрямками:

1) закріплення прав дитини в загальних деклараціях та конвенціях з прав людини або в міжнародних угодах, що регламентують права окремих соціальних груп, тісно пов'язаних з дитиною (права жінок) або в певній галузі відносин (в області сімейного, трудового права, освіти);

2) розробка декларацій та конвенцій, що спеціально регулюють права дитини.

Розглянемо детальніше діяльність у цих напрямках.

1. У рамках міжнародного захисту прав людини Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року була прийнята Загальна декларація прав людини, а в

1966 році – Міжнародні пакти про права людини. У Декларації і пактах було сформульовано ряд положень, які безпосередньо стосуються прав та інтересів дітей: принцип рівності дітей, норми про захист материнства і дитинства, про захист дітей від експлуатації, право дітей на освіту.

У Декларації і пактах проголошується принцип рівності дітей. У Пакті про громадянські та політичні права встановлюється, що кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі як малолітнього з боку сім'ї, суспільства і держави (п. 1 ст. 24). Пакт про економічні, соціальні і культурні права забороняє дискримінацію за ознакою сімейного походження чи за іншою ознакою (п. 3 ст. 10). У Декларації йдеться про рівність дітей незалежно від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним: «Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом» (ст. 25).

Стаття 25 Декларації закріплює, що «материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу». Пакт про економічні, соціальні і культурні права передбачає, що родині повинна «надаватися якомога ширша охорона і допомога, особливо при її утворенні і поки на її відповідальності лежить турбота про несамотійних дітей та їх виховання» (п. 1 ст. 10), а також визнає, що під особливою охороною повинні знаходитися матері протягом розумного періоду до і після пологів (п. 2 ст. 10). У Пакті про громадянські та політичні права говориться, що сім'я має право на захист з боку суспільства та держави (ст. 23). Відповідно до ст. 12 держави вживатимуть заходів щодо «забезпечення скорочення мертвонароджуваності та дитячої смертності і здорового розвитку дитини».

Стаття 26 Декларації проголошує право кожної людини на освіту: «Освіта повинна бути безоплатною, хоча б у тому, що стосується початкової та загальної освіти; початкова освіта повинна бути обов'язковою», і передбачає також, що «батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей». У Пакті про економічні, соціальні і культурні права також говориться про обов'язкову і безкоштовну для всіх початкову освіту (ст. 13).

Важливе значення для охорони здоров'я дітей та їхніх прав мають міжнародно-правові норми про заборону дитячих шлюбів. У Конвенції про згоду на вступ у шлюб, шлюбний вік і реєстрацію шлюбів (1962 р.) передбачається прийняття державою законодавчих актів, що встановлюють мінімальний шлюбний вік.

Конвенція забороняє «укладення шлюбу з особою, яка не досягла встановленого віку, крім випадків, коли в інтересах сторін, що одружуються, компетентний орган дозволяє зробити виняток з цього правила» (ст. 2). Рекомендація про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбів і Декларація про ліквідацію дискримінації щодо жінок,

прийнятті Генеральною Асамблеєю ООН 1 листопада 1965 і 7 листопада 1967 років, відповідно, містять положення про заборону вступу в шлюб у дитячому віці і заручення молодих дівчат, а також пропонують державам вжити ефективних заходів щодо встановлення мінімального віку для вступу в шлюб і реєстрації шлюбів в офіційних установах¹.

Слід зазначити також міжнародні угоди, пов'язані з рабством і торгівлею дітьми, а також присвячені боротьбі з торгівлею жінками та дітьми з метою проституції. У 1953 році Генеральна Асамблея своєю резолюцією 794 (8) схвалила Протокол про внесення змін до Конвенції 1926 року про рабство. На конференції в Женеві в 1956 році було прийнято Додаткову конвенцію про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства. Конвенція передбачає, зокрема, скасування такого інституту, схожого з рабством, як експлуатація дитячої праці. Під цим мається на увазі будь-який інститут або звичай, «в силу якого дитина або підліток молодше 18 років передається одним або обома своїми батьками чи своїм опікуном іншій особі за винагороду або без такої, з метою експлуатації цієї дитини чи підлітка або його праці» (п. d ст. 1). Конвенція передбачає встановлення кримінального покарання за работоргівлю².

20 жовтня 1947 року ООН було прийнято Протокол до Міжнародної конвенції про боротьбу з торгівлею жінками та дітьми 1921 року та до Конвенції про боротьбу з торгівлею повнолітніми жінками 1933 року. У Конвенціях і Протоколі передбачається обов'язок держав залучати до кримінальної відповідальності осіб, які займаються залученням жінок до проституції і торгівлі жінками та дітьми, та повідомляти одна одній відомості про професійних торговців жінками та дітьми³.

ЮНЕСКО 14 грудня 1960 року прийняло Конвенцію про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти, що містить зобов'язання держав не допускати дискримінації в галузі освіти за ознакою раси, статі, мови, релігії, соціального походження, політичних переконань і вживати, якщо потрібно, всі заходи для усунення дискримінації при отриманні освіти. У Конвенції, зокрема, міститься положення, відповідно до якого держава зобов'язується

¹ Конвенція про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбів. URL: http://leksika.com.ua/14020124/legal/konventsiya_pro_zgodu_na_vstup_u_shlyub_minimalniy_shlyubniy_vik_i_reyestratsiyu_shlyubiv_1962.

² Дополнительная конвенция об упразднении рабства, работорговли и институтов и обычаев, сходных с рабством. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_160/print1340644081445578.

³ Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_162.

Історико-правовий аналіз міжнародних документів щодо боротьби з торгівлею жінками та дітьми. URL: http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/nomer1/all_ivas.html.

зробити початкову освіту обов'язковою і безкоштовною (п. а ст. 4)¹.

Міжнародні норми про охорону праці дітей містяться в конвенціях, прийнятих Міжнародною організацією праці. Так, у 1973 році було прийнято Конвенцію № 138 про мінімальний вік прийому на роботу, відповідно до якої держави зобов'язуються «забезпечити ефективне скасування дитячої праці й поступове підвищення мінімального віку для прийому на роботу до рівня, відповідного найбільш повному фізичному і розумовому розвитку підлітків» (ст. 1). У Конвенції передбачається, що кожна держава, яка ратифікувала цю Конвенцію, у спеціальному додатку повинна повідомити дані про мінімальний вік прийому на роботу підлітків на своїй території. Конвенції Міністерства охорони праці № 77 та № 78, прийняті в 1946 році, передбачають обов'язкове проведення медичного огляду дітей та підлітків з метою виявлення їхньої придатності до праці на промислових і непромислових підприємствах. Зокрема визначено, що діти і підлітки молодше 18 років не будуть братися на роботу, якщо в результаті медичного огляду буде встановлено, що вони не придатні для роботи, до якої вони повинні бути залучені. Конвенції № 79 і № 90 спрямовані на обмеження нічної праці дітей та підлітків на непромислових роботах і в промисловості².

Конгрес ООН по боротьбі із злочинністю і поведження з правопорушниками розробив ряд важливих міжнародних актів щодо захисту прав неповнолітніх правопорушників у період відправлення правосуддя, відбування покарання в місцях позбавлення волі, заходів попередження злочинності серед неповнолітніх. Це Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх 1985 року (відомі як Пекінські правила) і прийняті в 1990 році Керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх та Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі. Спільною для всіх міжнародних стандартів у галузі захисту неповнолітніх є норма, відповідно до якої державам рекомендовано замінювати утримання під вартою малолітніх правопорушників до суду іншими альтернативними заходами: «необхідно уникати, наскільки це можливо, утримання під вартою неповнолітніх до суду і вдаватися до нього лише у виняткових випадках. У тих випадках, коли такий захід, як превентивне утримання під вартою, все ж застосовується, суди повинні приділяти першочергову увагу максимально швидкому розгляду справ, з тим, щоб період утримання під арештом був

¹ Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_174.

² Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу № 138. URL: http://zakon.nau.ua/doc/?code=993_054.

якогомога менш тривалим» (Пекінські правила, пр. 17)¹.

Спеціальним документом, повністю присвяченим правам дитини, стала Декларація прав дитини. У 1946 році Економічною і Соціальною радою ООН прийнято рішення, що хоча принципи Женевської декларації залишаються застосовними, Об'єднані Нації мають потребу в оновленому документі, який відповідає статутним цілям Організації Об'єднаних Націй в області прав людини. І в тому ж році Соціальна комісія обговорювала можливість розробки декларації. На 6-й сесії Соціальної комісії (1950 р.) було прийнято проєкт Декларації під назвою «Декларація прав дитини». Економічна і Соціальна рада в 1950 році передала проєкт цієї Декларації на розгляд Комісії з прав людини, яка включила питання про Декларацію прав дитини в порядок денний своєї 13-ї сесії (1957 р.). Підготувавши проєкт Декларації на своїй 15-й сесії у січні 1959 року, Комісія представила його 14-й сесії Генеральної Асамблеї, де він розглядався Комітетом з соціальних, гуманітарних і культурних питань. 20 листопада 1959 року Генеральна Асамблея ООН своєю резолюцією 1383 (14) прийняла Декларацію прав дитини².

Декларація прав дитини розширила 5 принципів Женевської декларації 1924 року до 10 принципів. В її Преамбулі наголошується, що «дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження». У Декларації йдеться про недопущення стосовно дітей дискримінації за якими б то не було ознаками (пр. 1); про право дитини на нормальний розвиток (пр. 2); про право на здобуття освіти (пр. 7). Відповідно до Декларації, дитина повинна бути захищена від жорстокості і експлуатації (пр. 9); їй має надаватися право на належне харчування, житло, розваги і медичне обслуговування (пр. 4). Один з принципів Декларації встановлено обов'язок суспільства здійснювати особливе піклування про дітей, неповноцінних у фізичному, психічному або соціальному відношенні (пр. 5). Останній принцип присвячений питанням виховання дитини (пр. 10).

Набуття чинності Конвенцією про права дитини 2 вересня 1990 року стало кульмінацією майже 70-річної боротьби за те, щоб міжнародне співтовариство визнало особливі потреби і вразливість дітей.

Декларація 1959 року стала основою для підготовки Конвенції про права дитини. У 1978 році уряд Польщі представив Комісії ООН з прав людини первісний проєкт, підготовлений на основі цієї Декларації. Тоді висловлювалася надія, що його можна буде прийняти в 1979 році, який був оголошений Міжнародним роком дитини. Комісія, однак, прийшла до

¹ Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила»). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

² Декларация прав ребенка от 20 ноября 1959 года (Резолюция 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи ООН от 20.11.1959 г.). URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_384.

висновку, що текст вимагає поглибленого розгляду, і створила спеціальну робочу групу, яка проводила по одному засіданню на рік протягом 1980-х років. Робоча група досягла консенсусу щодо остаточного варіанту незадовго перед сесією Генеральної Асамблеї ООН 1989 року, що прийняла Конвенцію 20 листопада, в тридцяті річницю Декларації 1959 року¹.

Хоча з різних причин цю Конвенцію або хвалили, або критикували як «революційний» документ, її слід розглядати як важливу подію, що завершує кілька десятиліть постійного процесу набуття досвіду та осмислення прав людини взагалі і проблем дітей зокрема. Положення Конвенції, по суті, є логічним висновком з того, що в даний час є випробуваним процесом розробки міжнародних норм: спочатку встановлюються фундаментальні принципи, потім вони вводяться в міжнародні документи, які охоплюють широку гаму прав, і, нарешті, формулюються в юридично обов'язковий документ, який має специфічну мету.

Прийняття Конвенції стало значною подією у сфері захисту прав дітей. У Конвенції вперше дитина розглядається не тільки як об'єкт, що вимагає спеціального захисту, але і як суб'єкт права, якому надано весь спектр прав людини.

Конвенція, що складається з 54 статей, охоплює як цивільно-політичні, так і соціально-економічні та культурні права дітей.

З прийняттям Конвенції про права дитини в 1989 року міжнародна спільнота визнала необхідність надавати спеціальний захист дітям в силу їх фізичної і розумової незрілості. І тоді ж найбільш гостро постало питання про визначення поняття «дитина» в міжнародному праві. Незважаючи на те, що поняття «дитина» розглядається в соціальному контексті, з правової точки зору дуже важливо надати дефініцію даного терміна або хоча б окреслити його вікові межі, так як дитина як особистість користується спеціальними правами, які їй притаманні тільки в даний період. Труднощі цього визначення в міжнародному праві полягають у тому, що великі відмінності у сфері культури, в питаннях релігії, у політичних, правових системах (зокрема, різне законодавство щодо абортів), які існують між державами, роблять неможливим надання визначення поняттю «дитина», яке могло б задовольнити всі зацікавлені сторони. Традиційно в законодавстві держав поняття «дитина» пов'язується з віковими критерієм, тобто існує певний період часу, протягом якого особа вважається дитиною. Міжнародне право також взяло за основу часові межі і спробувало дати визначення терміна «дитина» шляхом встановлення моменту, з якого починається правовий захист дітей та коли він закінчується.

До прийняття Конвенції про права дитини тільки Декларація прав дитини 1959 року згадує про те, з якого моменту особистість вважається

¹ Конвенція про права дитини, ратифікована постановою ВРУ № 789-XII (789-12) від 27.02.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

дитиною. У її преамбулі сказано, що «дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження». Саме питання про визначення початкового періоду життя дитини викликало серйозні дебати при обговоренні проєкту Конвенції про права дитини у зв'язку з обговоренням преамбули та статей 1 і 6 Конвенції.

На наш погляд, коректною виглядає позиція, запропонована делегацією Ватикану під час первісного обговорення проєкту Конвенції у 1980 році, яка полягає у перенесенні слів «як до, так і після народження» із Декларації прав дитини 1959 року в один із параграфів преамбули Конвенції. Цю пропозицію обґрунтовано тим, що необхідно захищати права дитини з моменту зачаття, і є досить нейтральною в питанні про аборти, конкретно не вказуючи момент, з якого починається захист ще ненародженої дитини.

Викликає інтерес також положення Американської конвенції про права людини 1969 року, ст. 4(1) якої накладає на держави-учасниці зобов'язання захищати право на життя «як правило, з моменту зачаття». Делегації, які дотримуються концепції, що встановлює початок життя з моменту зачаття, знову поставили питання про включення цього положення у визначення поняття «дитина». Виниклі суперечки було досить успішно припинено делегацією Марокко, яка запропонувала прибрати з тексту ст. 1, сформульованої польською делегацією, слова «з моменту його народження» і таким чином вирішити проблему. Пропозиція була прийнята, і дана стаття стала звучати так: «Згідно із цією Конвенцією, дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом її держави вона не досягає повноліття раніше»¹.

Питання про мінімальний вік, на наш погляд, досі не знайшло свого відображення в міжнародних актах.

При підписанні та ратифікації Конвенції деякі держави зробили заяви з приводу тлумачення її положень щодо питання про початок життя. Аргентина зробила заяву про те, що ст. 1 «тлумачиться нею в світлі того, що термін «дитина» означає «людська істота з моменту зачаття до досягнення 18-річного віку». Гватемала зробила аналогічну заяву, вказавши, що ст. 1 тлумачиться нею відповідно до ст. 3 її Конституції, яка говорить, що «держава гарантує і захищає людське життя з моменту зачаття».

З іншого боку, Франція зробила заяву, що ст. 6 Конвенції «не може тлумачитися як така, що створює будь-яку перешкоду з виконання положень французького законодавства щодо добровільності переривання вагітності». Аналогічну заяву було зроблено Тунісом. Китай та Індонезія також зробили застереження, що це питання вони розглядають відповідно до положень їх Конституцій, що стосуються планування сім'ї та дозволу абортів.

¹ Американская конвенция о правах человека, принятая на Межамериканской конференции по правам человека от 22.11.1969. URL : http://www.concourt.am/hr/rus/un/6_3.htm.

Великобританія ратифікувала Конвенцію із заявою про те, що вона тлумачить Конвенцію як застосовну тільки до людської істоти з моменту народження. Однак більшість держав взагалі не зробили ніяких заяв або застережень, зазначивши, що при тлумаченні преамбули, статей 1 і 6 Конвенції вони будуть дотримуватися положень свого національного законодавства.

Таким чином, Конвенція про права дитини не містить положень, які зобов'язують держави гарантувати життя ще ненародженій дитині. Про це згадується лише в преамбулі Конвенції, яка не має юридичної сили.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що міжнародне право визнає дитиною особистість з моменту народження. Однак воно не забороняє державам вважати дитиною людську істоту з моменту зачаття, хоча захист ще ненародженої дитини не передбачений в жодному міжнародному договорі, за винятком Американської конвенції про права людини (ст. 4(1)). Існують специфічні винятки, де захист побічно надається ще не народженій дитині. Так, ст. 6(5) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права забороняє приводити у виконання смертний вирок щодо вагітних жінок. Те ж саме закріплено в Додатковому протоколі I 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року про захист жертв збройних конфліктів (ст. 6(4)). Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права гарантує особливу охорону матерям протягом розумного періоду до і після пологів (ст. 10(2)). Однак це вказує тільки на те, що захист ще ненародженій дитині надається в рамках захисту прав жінок, а за самою ненародженою дитиною не визнається абсолютного права на життя¹.

Досить складним є питання про встановлення вікової межі, після якої особистість починає вважатися дорослою людиною. Ні Декларація 1924 року, ні Декларація 1959 року не визначають максимальний вік, з якого дитина перестає бути такою. Згідно зі ст. 1 Конвенції про права дитини, для цілей цієї Конвенції «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше».

При обговоренні Робочою групою цієї статті в першому читанні деякі держави виступили проти запропонованого віку в 18 років, посилаючись на те, що в їх національному законодавстві закріплено вік нижче 18 років. Вони також посилалися на Генеральну Асамблею, яка, у зв'язку із оголошенням 1979 року Міжнародним роком дитини, встановила верхню межу дитинства в 15 років і запропонували закріпити такий же вік у Конвенції. Крім того, було надано пропозиції віком досягнення повноліття вважати 14 років, так як у багатьох країнах в цьому віці закінчується обов'язкова освіта і ця вікова межа встановлена як мінімальна для дівчат, які вступають у шлюб. Більшість

¹ Женевські Конвенції про захист жертв війни (1949 р.) і додаткові протоколи до них (1977 р.). URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/TS001992.html.

делегацій однак були проти встановлення максимального віку в 14 або 15 років, так як у їх законодавстві закріплено вік 18 років.

Противники зниження вікового періоду дитинства також підкреслювали, що Конвенція повинна застосовуватися до якомога більшої вікової групи. Вони вважали, що застереження до ст. 1, згідно з якою «якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше», спростовує всі труднощі для держав, де особистість досягає повноліття раніше 18. Однак текст ст. 1, схвалений Робочою групою у першому читанні, вказував не просто на досягнення повноліття, а на досягнення «віку повноліття». Під час другого читання у 1989 році Нідерланди запропонували виключити зі ст. 1 слово «вік», так як повноліття може бути досягнуто і за іншим критерієм, відмінним від вікового. Цей критерій включає концепцію емансипації (визначення поняття «дитина» на основі його статусу в суспільстві). Цю концепцію деякі держави (США, Франція) розробили для ситуацій, коли молоді люди *de facto* живуть незалежно від батьків до досягнення офіційного віку повноліття (наприклад, вступили в шлюб або пішли на військову службу). Ця концепція не є універсальною, однак пропозицію Нідерландів було прийнято і слово «вік» було виключено з тексту ст. 1. Отже, ст. 1 дозволяє державам, у законодавстві яких вік досягнення повноліття встановлено нижче 18 років, зберегти цей віковий ценз. Вік у 18 років встановлений Конвенцією як стандарт, до якого державам слід прагнути, щоб надати спеціальний захист якомога більшій віковій групі.

Крім цього, делегація Фінляндії намагалася внести на розгляд Робочої групи свій проєкт ст. 1. У ній було запропоновано вважати дитиною кожную людину істоту, яка не досягла віку 18 років, однак положення Конвенції не слід застосовувати до тих, хто досяг віку 15 років і не вважається більше неповнолітнім. Це може наступити в таких випадках: якщо особа досягла повної правоздатності або має право сама обирати місце свого проживання, або здатна вступати в договірні правовідносини. Але ця пропозиція не знайшла підтримки серед держав і її було відкликано.

Таким чином, Конвенція про права дитини закріпила верхню вікову межу – 18 років із застереженням: «якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше».

Вік у 18 років встановлюють і деякі інші міжнародні документи, що стосуються захисту дітей. Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства, 1956 року, забороняє передачу з метою експлуатації дитини чи підлітка молодше 18 років (ст. 1). Конвенція про захист дітей та співробітництво стосовно міжнародного усиновлення 1993 року застосовується щодо дитини до досягнення нею 18 років (ст. 3). Міжнародний пакт про громадянські і політичні права забороняє застосування смертної кари до осіб молодше 18 років, хоча і не використовує тут термін «дитина» (ст. 6). На регіональному

рівні Африканська хартія прав і благополуччя дитини 1990 року визначає дитину як «кожну людську істоту до досягнення віку 18 років» без усяких винятків (ст. 2), тим самим встановлюючи більш високий стандарт, ніж Конвенція про права дитини. Європейська конвенція з виконання прав дитини 1996 року вважає дитиною особу, що не досягла 18 років (ст. 1). У рамках Міжнародної організації праці в 1999 році була прийнята Конвенція щодо заборони та негайної дії щодо усунення найгірших форм дитячої праці, в якій передбачено, що вона буде застосовуватися до всіх осіб, які не досягли 18 років (ст. 2).

Однак у деяких інших міжнародних документах встановлено інший віковий ценз. Йдеться, насамперед, про міжнародні договори, що стосуються якогось певного аспекту життя дитини. Гаазька конвенція про цивільно-правові аспекти викрадення дітей 1980 року та Європейська конвенція щодо визнання та вступу в силу рішень, що стосуються опіки над дітьми, та про поновлення опіки над дітьми 1980 року визнають, що для цілей даних конвенцій дитиною є особа до досягнення 16 років (ст. 4 і 1 відповідно). Конвенція про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбів 1962 року залишає на розгляд держав-учасниць визначення мінімального шлюбного віку (ст. 2). При цьому Рекомендація Генеральної Асамблеї про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбів 1965 року пропонує державам встановити мінімальний шлюбний вік у 15 років (Принцип II). У міжнародному гуманітарному праві вік призову до збройних сил та взяття участі у воєнних діях встановлений у 15 років (ст. 38 Конвенції про права дитини, ст. 77 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року, ст. 4 Додаткового протоколу II до Женевських конвенцій 1949 року). Наразі розробляється додатковий Протокол до Конвенції про права дитини щодо збільшення мінімального віку призову на військову службу та участі у воєнних діях до 18 років. Конвенція Міністерства охорони праці № 138 про мінімальний вік прийому на роботу 1973 року встановлює мінімальний вік у 15 років (ст. 2(1)). Однак Конвенція дозволяє державам з недостатнім рівнем соціального і економічного розвитку встановлювати мінімальний вік для прийому на роботу в 14 років (ст. 2(4)).

Це свідчить про те, що в міжнародному праві немає точної позначки певного віку, з якого особистість перестає вважатися дитиною. Однак прийняття спеціальної Конвенції про права дитини (на регіональному рівні – прийняття Африканської хартії прав і благополуччя дитини), перегляд вікових критеріїв у деяких договорах (зокрема, в міжнародному гуманітарному праві) дозволяють говорити про тенденцію в міжнародному праві вважати вік 18 років як найбільш прийнятну норму для визначення моменту, з якого припиняється правовий захист дитини. Що стосується початку правового захисту, то він надається з моменту народження дитини, хоча держави у своєму національному законодавстві можуть розширити цей захист до моменту зачаття.

Слід зазначити, що з прийняттям Конвенції було введено ряд нових прав дитини: на виживання та розвиток (ст. 6), на збереження індивідуальності (ст. 8), на право вільно висловлювати свої погляди (ст. 12), на участь у військових діях (ст. 38), на фізичне і психологічне відновлення і соціальну реінтеграцію жертв зловживань та експлуатації (ст. 39). У Конвенції вперше особливо обговорена роль засобів масової інформації: держави-учасниці зобов'язуються заохочувати засоби масової інформації до розповсюдження інформації і матеріалів, корисних для дитини в соціальному і культурному відношенні, щоб дитина мала доступ до інформації з різних національних і міжнародних джерел (ст. 17). Відповідно до ст. 42 держави-учасниці зобов'язані «широко інформувати про принципи і положення Конвенції як дорослих, так і дітей».

Уперше в історії в рамках Конвенції було створено міжнародний механізм контролю за виконанням положень Конвенції – Комітет з прав дитини. Він уповноважений розглядати періодичні (раз на 5 років) доповіді держав про вжиті ними заходи щодо здійснення положень Конвенції (ст. 44). Крім того, ст. 45 передбачає, що Комітет також є координатором міжнародного співробітництва по виконанню поставлених у Конвенції цілей. Для цього в його роботі можуть брати участь Дитячий фонд ООН, спеціалізовані установи, міжнародні неурядові організації. Ще одне нововведення Конвенції – це положення, згідно з яким держави повинні забезпечити «широку гласність своїм доповідям у своїх країнах» (п. 6 ст. 44).

На початок 2002 року 186 країн ратифікували Конвенцію про права дитини. З усіх країн, визнаних міжнародним співтовариством як суверенні держави, тільки 4 ще не ратифікували Конвенцію (США, Сомалі, Об'єднані Арабські Емірати, Оман). Конвенція про права дитини близька до того, щоб стати першим у світі договором з прав людини, який ратифікують усі країни світу.

Конвенція про права дитини стала відправною точкою для розробки як регіональних конвенцій про права дитини (в рамках Організації африканської єдності в 1990 році прийнята Африканська Хартія прав і благополуччя дітей; Радою Європи розробляється Європейська конвенція про права дитини), так і конвенцій, що регулюють окремі права дитини (наприклад, Конвенція 1993 року про захист дітей та співробітництво в галузі міжнародного усиновлення).

Новий виток розвитку права дитини отримали після Всесвітньої зустрічі на вищому рівні в інтересах дітей, що відбулася 30 вересня 1990 року у Нью-Йорку. На цій зустрічі було прийнято Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей і План дій щодо здійснення Всесвітньої декларації. У цих документах сформульовано конкретні цілі, які мають бути реалізовані до кінця ХХ сторіччя, а саме: боротьба з основними дитячими захворюваннями; скорочення смертності дітей віком до 5 років; зниження рівня материнської смертності; надання повсюдної підтримки дітям-інвалідам; надання захисту дітям в умовах збройних конфліктів;

забезпечення невід'ємних прав дитини¹.

25 травня 2000 року до Конвенції про права дитини 1989 року було прийнято два додаткових протоколи – Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах і Факультативний протокол щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії. Зазначені документи було прийнято у відповідь на втягнення неповнолітніх у внутрішні збройні конфлікти, що дуже підсилилися останнім часом (Афганістан, Судан, Сьєра-Леоне, Чечня та ін.)².

Не менш небезпечною тенденцією стало поширення використання дітей з метою сексуальної експлуатації. За оцінками, щорічно у світі в нелегальний сексуальний бізнес, який приносить доходи в розмірі багатьох мільярдів доларів, надходить близько мільйона дітей. Одних з них примушують до цього силою, інших викрадають або обманюють. Деяких примушують займатися проституцією обставини, так як їм потрібно вижити на вулицях або оплатити їжу й одяг. Інших заманюють споживчими образами рекламного світу. Зростаючий потік глобального туризму та поширення електронних засобів інформації також сприяють експлуатації дітей у проституції у формі сексуального туризму або порнографії. Більш того, зростає попит на сексуальні стосунки з дітьми в результаті помилкової думки, що такі відносини з дитиною менш імовірно приведуть до інфікування ВІЛ.

Незалежно від обставин, небезпека сексуальної експлуатації величезна: завдається непоправна шкода гідності та самоповазі дітей, піддається ризику їх фізичне та психічне здоров'я і створюється загроза майбутньому розвитку. Хоча сексуальна експлуатація дітей існує практично у всіх суспільствах, у зв'язку з тим, що вона нелегальна, дуже важко отримати надійні дані та забезпечити захист дітей, які є її жертвами.

Стаття 34 Конвенції закликає держави захищати дітей від «незаконної сексуальної практики» і використання з метою експлуатації у проституції та порнографії. Багато країн приводять свої національні закони у відповідність до Конвенції. Для того, щоб покласти край співучасті, яка допускає в настільки широких масштабах сексуальну експлуатацію дітей, необхідно також розширити інформаційно-пропагандистську роботу.

У міжнародно-правових документах, що мають як обов'язкову, так і необов'язкову силу, правосуддя щодо неповнолітніх та пов'язані з ним галузі

¹ Всемирная декларация об обеспечении выживания, защиты и развития детей. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_075.

² Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, ратифікований Законом України від 23.06.2004 р. № 1845-IV. Відомості Верховної Ради. 2004. № 38. Ст. 476; Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, ратифікований Законом України від 03.04.2003 р. № 716-IV. Відомості Верховної Ради. 2003. № 29. Ст. 226.

(такі як профілактика злочинності та умови утримання під вартою) регулюються положеннями, всеосяжний і докладний характер яких не має аналога у сфері захисту прав дітей.

Відповідні міжнародні норми існують вже не одне десятиліття. Принципи відділення «малолітніх» ув'язнених від дорослих у місцях позбавлення волі і – як для дорослих, так і для неповнолітніх – роздільного утримання підслідних та засуджених передбачені вже в Мінімальних стандартних правилах поведінки з ув'язненими 1955 року, які, у свою чергу, засновані на нормах, затверджених Лігою Націй в 1934 році. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року перетворив ці принципи в «жорсткий закон», крім того заборонив винесення смертного вироку за злочини, вчинені особами, молодшими за 18 років (ст. 6.5). У Пакті містяться також багато гарантій, застосовних до всіх осіб, які постали перед судом або перебувають під вартою; зокрема, вказано, що «стосовно неповнолітніх (судовий) процес повинен бути такий, щоб враховувалися їх вік і бажаність їх сприяння перевихованню» (ст. 14.4).

Основні чинні норми, що безпосередньо стосуються дітей, містяться в таких документах:

– Конвенція про права дитини 1989 року, яка до кінця 1997 року була ратифікована всіма країнами за винятком Сполучених Штатів Америки і Сомалі (далі в тексті – Конвенція);

– Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), 1985 року (далі – Пекінські правила);

– Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, 1990 року (далі – Правила);

– Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх (Керівні принципи, прийняті в Ер-Ріяді) 1990 року (далі – Ер-Ріядські керівні принципи)¹;

– Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей в системі кримінального правосуддя (Відень, 1997 р.)².

Оскільки Конвенція готувалася майже одночасно з трьома іншими вищезгаданими документами, що не мають обов'язкової сили, то не дивно, що вона відбила ті ж основні принципи та надала додаткову вагу багатьом нормам, які містилися в цих інструкціях і правилах.

Під час ратифікації міжнародного договору або приєднання до нього

¹ Руководящие принципы ООН для предупреждения преступности среди несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие принципы): Резолюция 45/112 Генеральной Ассамблеи от 14.12.1990 г. URL: http://www.uazakon.com/documents/date_2y/pg_iwnjwe.htm.

² Старовойтов О.М. Становление и развитие международной защиты ребенка. Белорусский журнал международного права и международных отношений. 1998. № 5. С. 51–58.

держави-учасниці можуть заявити про свої застереження до будь-яких його положень, які вони не хочуть визнати для себе обов'язковими, за умови, що зміст застережень не суперечить основному духові та меті договору і що більшість інших держав-учасниць не заперечують проти цих застережень. Деякі країни зареєстрували свої застереження до ст. 37 і 40 Конвенції (повний текст цих статей див. на стор 24).

Враховуючи те значення, яке надає правосуддю стосовно неповнолітніх міжнародне співтовариство, про що свідчать діапазон і докладність прийнятих ним у цьому зв'язку міжнародних документів, уявляється досить парадоксальним, що відповідні права, норми і принципи систематично ігноруються і грубо порушуються буквально у всьому світі і в такому масштабі, який, ймовірно, не має аналога у сфері дотримання громадянських прав.

Цей парадокс наочно ілюструється тією частиною резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй у зв'язку з прийняттям Пекінських правил, де говориться, що «хоча в даний час досягнення таких стандартів може здатися важким, враховуючи існуючі соціальні, економічні, культурні, політичні та правові умови, тим не менше їх досягнення передбачається в якості політичного мінімуму». У подібній резолюції про прийняття Правил ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, за контрастом відкрито говориться, що Генеральна Асамблея «стривожена умовами та обставинами позбавлення неповнолітніх волі у всьому світі». Далі обидві резолюції, тим не менш, наполегливо закликають держави-члени виділити «необхідні кошти для забезпечення успішного здійснення» кожного з документів.

Деякі стандарти в області правосуддя щодо неповнолітніх – зокрема ті, які спеціально регулюють питання позбавлення волі, – підтверджують економічні, соціальні і культурні права, наприклад, задовільне забезпечення їжею і одягом, доступ до медичного обслуговування та освіти. Ці права мають реалізовуватися без жодної дискримінації незалежно від становища тієї чи іншої дитини. Держава, безумовно, несе за це саму пряму відповідальність, коли вона діє *in loco parentis*, як у випадку утримання під вартою дітей.

Однак більшість конкретних норм, що регулюють область правосуддя щодо неповнолітніх, заснована на загальних громадянських правах і, по суті, безпосередньо взята з Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Тому на них не може поширюватися зроблене до ст. 4 Конвенції застереження щодо «економічних, соціальних і культурних прав», для дотримання яких держави-учасниці зобов'язуються вживати заходів лише «у максимальних рамках наявних у них ресурсів».

У той же час було б помилкою вважати, що якщо стандарти правосуддя щодо неповнолітніх засновані на цивільних правах, їх дотримання – це питання не розподілу ресурсів, а виключно політики. Для заборони смертної кари за злочини, вчинені особами, молодшими за 18 років, очевидно,

потрібно всього лише прийняти рішення, що не загрожує великими фінансовими витратами. З іншого боку, для того, щоб з нуля збудувати загальнонаціональну мережу судів у справах неповнолітніх, потрібно залучення не менш значних ресурсів, ніж для виконання певних зобов'язань щодо дотримання економічних, соціальних і культурних прав. Це, зрозуміло, не виправдання для невиконання; це закладена в Конвенції вимога знайти і виділити такі ресурси.

У міжнародно-правових документах не існує чіткої норми стосовно віку, по досягненні якого можна залучати неповнолітнього до кримінальної відповідальності. Конвенція просто вимагає, щоб держави-учасники встановили «мінімальний вік, нижче якого діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство» (ст. 40.3). Пекінські правила містять додатковий принцип: «нижня межа такого віку не повинна встановлюватися на занадто низькому віковому рівні, враховуючи аспекти емоційної, духовної та інтелектуальної зрілості» (пр. 4.1). Це, принаймні, вказує, що при встановленні мінімального віку слід керуватися даними медичних і соціопсихологічних досліджень, а не звичаями або вимогами громадськості.

Отримати чіткі дані про мінімальний вік, встановлений у різних країнах, на диво важко. Зокрема, за одним таким віком іноді ховається інший, тобто, офіційний мінімальний вік притягнення до кримінальної відповідальності виявляється вище віку, по досягненню якого малолітній правопорушник може зіткнутися з системою правосуддя. Наприклад, у Франції така мінімальна межа – 13 років, але діти віком від 10 до 12 років теж можуть постати перед суддею у справах неповнолітніх, хоча він має право накладати лише заходи виховного характеру або нагляду, такі як пробація, якщо вважає, що дитина належить до групи ризику. В інших випадках поняття мінімального віку застосовується до всіх правопорушень, крім тяжких злочинів. У деяких країнах з низьким мінімальним віком існує багатоступенева система, за якою для різних вікових груп передбачені різні заходи впливу. Так, у Йорданії, де мінімальний вік 7 років, до правопорушників до 12 років можуть бути застосовані лише заходи нагляду і спостереження за поведінкою.

У деяких країнах мінімальний вік взагалі не встановлено, що дозволяє притягувати дитину до кримінальної відповідальності з моменту народження. А між країнами, де він встановлений, існують вражаючі відмінності.

Комітет із прав дитини у своїх Заключних зауваженнях по доповідях держав постійно вказує на бажання встановлення мінімального віку кримінальної відповідальності на якомога більш високому рівні. Він, зокрема, піддав критиці країни, в яких такий вік встановлено на рівні 10 років або нижче. Але при цьому рівень, на якому встановлено такий вік, не є автоматичним показником характеру поведінки з дитиною в разі вчинення ним правопорушення.

Так, наприклад, у Шотландії, де вік кримінальної відповідальності один

із самих низьких (8 років), прогресивна система «слухань у справах дітей» фактично дозволяє дітям до 16 років – і навіть багатьом дітям віком 16 і 17 років – при вчиненні правопорушень (виключаючи тяжкі злочини) уникнути контакту з формальною системою правосуддя, націленою на заходи, не пов'язані з позбавленням волі. Для порівняння можна навести Румунію, де вік кримінальної відповідальності встановлений на рівні 14 років, але дитина, яка досягла цього віку, за аналогічне правопорушення постає перед судом і може бути засудженою до позбавлення волі, або Гватемалу, де мінімальний вік – 18 років, але дитину молодше цього віку за правопорушення можуть на тривалий термін помістити в суспільно-виховну виправну установу. Загалом, вік кримінальної відповідальності не завжди є адекватним показником того, чи є позиція влади репресивною або виховною.

З іншого боку, головну стурбованість у зв'язку зі встановленням віку кримінальної відповідальності на занадто високому рівні викликає відсутність гарантій належної правової процедури. Для дітей молодше цього віку це часто означає невтручання з боку системи правосуддя, в той час як тільки вона одна, принаймні теоретично, надає такі гарантії. Для слухань і рішень поза цією системою, включаючи слухання і рішення адміністративних органів, аналогічні правові норми не обов'язкові, тому існує побоювання, що вони легко можуть прийняти довільний характер.

Усе більше країн роблять спроби знайти дієві та конструктивні способи уникнути непотрібних контактів дитини чи підлітка із судовою системою. Це особливо стосується правопорушників, які звинувачені вперше і зізналися в дрібному правопорушенні. Альтернативні санкції можуть включати розгляд справ таких правопорушників не судом, а будь-яким іншим органом, або ж використовуватися на ранній стадії, що передує слуханню.

Ймовірно, найпростіший альтернативний захід – це попередження правопорушника в поліції. У цьому випадку поліцейські самостійно або після консультації з сім'єю і соціальним працівником приймають рішення не пред'являти формального звинувачення, а просто застерегти дитину про наслідки її поведінки і більш-менш ясно дати зрозуміти, що наступного разу така поведінка закінчиться судом. Однак ефективність такого заходу на практиці виявляється сумнівною.

Дещо тонший підхід проходить випробування в судах у справах неповнолітніх у двох французьких містах. Цей підхід, що іменується *Rappel a la loi* («Ознайомлення із законом»), передбачає офіційну бесіду представника суду з неповнолітнім та його батьками. У ході бесіди неповнолітнього знайомлять з текстом закону, що стосується здійсненого ним правопорушення, а також з тим, який вирок міг би винести йому суд. Крім того, батькам нагадують про їх обов'язки за законом. Перші результати цього

експерименту дають надію на ефективність¹.

Найбільш розвиненим підходом є ретельна і всебічна перевірка, яку проводить соціальний працівник перед розбором справи в суді. У цьому разі соціальний працівник перед розбором справи в суді оцінює ймовірність позитивного впливу на неповнолітнього організованих заходів, які не мають каральної функції. Якщо ймовірність оцінюється позитивно, а неповнолітній зізнається в правопорушенні і погоджується на запропоновані заходи, прокуратура, як правило, припиняє справу після того, як неповнолітній успішно проходить груповий курс «навичок суспільної поведінки» (можливо, під індивідуальним керівництвом або з індивідуальною психологічною допомогою) і/або виконує додаткові умови, наприклад, приносить вибачення потерпілому. Після успішного проходження курсу заведена на неповнолітнього справа знищується, але якщо поставлені умови не дотримані, неповнолітньому, як правило, доводиться постати перед судом. Яскравим прикладом такого підходу є програма, яку здійснює у м. Віндхук, Намібія, місцева громадська організація «Центр правової допомоги» в тісній співпраці з громадськими соціальними службами та судом. Рівень успіху цієї програми (відсутність повторних правопорушень протягом двох років) становить близько 80%.

Сьогодні існують приклади створення ряду органів, які замінюють формальні суди і уповноважені розглядати справи підлітків, які скоїли не надто серйозні правопорушення і зізналися у їх вчиненні.

Це, наприклад, добре відома система «слухань у справах дітей» в Шотландії. На східних мотивах заснована новозеландська ініціатива щодо дітей 10-13 років – система групових сімейних консультацій, до якої вдаються в тому числі в тих випадках, коли кількість, характер і масштаб скоєних дитиною правопорушень викликають серйозне занепокоєння про її становище.

У 1991 році у м. Вага-Вага, Австралія, була організована досить ефективна «Програма попередження неповнолітніх», відповідно до якої поліція направляє справи більшості малолітніх правопорушників на розгляд за допомогою посередників. При розгляді присутні постраждалі, сам порушник і його батьки, соціальні працівники та працівники правоохоронних органів. Координатор прагне допомогти всім дійти згоди стосовно рішення у справі і відшкодування збитків, оформляє досягнуту угоду і визначає подальші заходи щодо забезпечення його дотримання².

З тією ж метою все більша увага зараз приділяється відродженню традиційних методів вирішення конфліктів між правопорушником і

¹ Градецька Н.М. Міжнародне співробітництво в галузі охорони прав дітей та запобігання злочинності неповнолітніх. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_pravo/2012_1/files/LA112_30.pdf.

² Трубников В.М., Павленко Т.А. Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя в Україні: монографія. Х., 2009. С. 116.

потерпілим при забезпеченні дотримання принципів правосуддя щодо неповнолітніх.

Наприклад, на Філіппінах існує система посередництва, спрямована на дружнє врегулювання конфлікту шляхом максимального використання системи відправлення правосуддя в сільській громаді. Соціальний працівник виступає в якості посередника від імені неповнолітнього правопорушника, який може бути переданий на поруки батькам або відповідальному члену громади під наглядом Департаменту соціального забезпечення та розвитку. Система соціального забезпечення широко задіяна і в країнах Латинської Америки.

У Південній Африці, де зараз відбувається фундаментальна переоцінка цілей і структури правосуддя щодо неповнолітніх, виникла ціла низка новаторських програм. У Преторії розпочато експериментальний проєкт групових сімейних рад, в основу якого покладено доколоніальну практику общинних рад під керівництвом старійшин, які скликалися у разі правопорушень для примирення сторін і врегулювання питання про компенсацію. Одна така «рада», скликана з приводу випадку, коли один підліток вдарив іншого ножом, дає особливо яскравий приклад роботи даної ініціативи. У цьому випадку сім'ї обох хлопчиків домовилися, що сім'я правопорушника оплатить лікування потерпілого і купить йому нову сорочку замість порваної. Ця нова сорочка буде вручена за святковим столом у будинку правопорушника, де для загальної трапези буде приготовлене курча.

Зрозуміло, не слід вважати, що використання традиційних звичаїв автоматично гарантує позитивні результати. Ці звичаї аж ніяк не завжди відповідають букві і духу Конвенції, що видно на прикладі особливо тривожного повідомлення з Бангладеш, де в травні 1994 року сільська рада (Саліш) засудила 13-річну дівчинку до публічного нанесення 101 удару батоном за те, що її згвалтували.

В Ер-Рядських керівних принципах передбачено кілька рівнів здійснення заходів щодо профілактики неповнолітньої злочинності:

– перший рівень профілактики, тобто загальні заходи щодо забезпечення соціальної справедливості та рівності можливостей, що, у свою чергу, сприяє усуненню таких глибинних причин злочинності, як злидні та інші форми маргіналізації;

– другий рівень профілактики, тобто заходи з надання допомоги дітям, що належать до груп підвищеного ризику, наприклад тим, чії батьки самі відчувають особливі труднощі або ж нехтують батьківськими обов'язками;

– третій рівень профілактики, що включає заходи, що дозволяють уникнути непотрібного контакту із формальною системою правосуддя, а також заходи щодо попередження повторних правопорушень.

Така класифікація свідчить про наявність явного зв'язку між поняттям «профілактики» і поняттям «реінтеграції». Реінтеграція є заявленою метою системи правосуддя щодо неповнолітніх в цілому. Досить часто під цим

словом (або іншими подібними термінами, наприклад, «реабілітація») розуміють просте сприяння поверненню правопорушника в суспільство. Доцільніше розглядати реінтеграцію як процес, який намагається «почати з вихідної позиції», тобто виходячи з того, що ця дитина належить до групи підвищеного ризику в сенсі можливих правопорушень, почати вживати і щодо неї особисто, і на рівні сім'ї чи общини таких заходів, які здатні звести цей ризик до мінімуму. Отже, якщо кінцевою метою низки конкретних заходів (більш докладно викладених у міжнародних документах, що не мають обов'язкової сили), таких як професійна підготовка, консультації, умовне звільнення та центри проміжної реабілітації, повинна бути реінтеграція, то між цими заходами і тими, метою яких є профілактика правопорушень на всіх трьох рівнях, існує велика схожість.

У правилі 1.3 Пекінських правил зазначається необхідність «позитивних заходів, що передбачають повну мобілізацію всіх можливих ресурсів, включаючи сім'ю, волонтерів та інші групи суспільства, а також школи та інші суспільні інститути, з метою сприяння благополуччю підлітка з тим, щоб скоротити необхідність втручання з боку закону ...».

Резолюція № 1989/66 ЕКОСОП теж безпосередньо зачіпає цю сторону явища, звертаючись до Генерального секретаря ООН з проханням «забезпечити в системі Організації Об'єднаних Націй ефективний взаємозв'язок програм, що стосуються правосуддя щодо неповнолітніх на основі Пекінських правил, з програмами, які стосуються ситуацій соціального ризику, особливо таких, як наркоманія серед молоді, жорстоке поводження з дітьми, торгівля дітьми та їх переміщення, дитяча проституція та бездоглядність».

Якщо взяти конкретно європейські країни з перехідною економікою, то там зростання злочинності серед неповнолітніх пов'язується не тільки з припиненням соціальних та політичних репресій, а також підривом громадського порядку і погіршенням економічного становища, але і з недостатньою соціальною підтримкою неповнолітніх у важливий для них перехідний період життя між школою і роботою та з сімейним неблагополуччям. В інших країнах зміцнення сім'ї та сприяння придбанню батьківських навичок теж вважаються важливими елементами профілактики злочинності.

У Конвенції про права дитини немає прямої згадки про профілактику дитячої злочинності, проте багато хто вважає, що здійснення цього міжнародного договору у всій повноті є найкращим і найбільш фундаментальним рішенням даної проблеми. По суті, в Ер-Рядських керівних принципах як основні компоненти першого та другого рівнів профілактики, а також, можливо, меншою мірою, профілактики третього рівня, вказано багато прав, зазначених у Конвенції. Так, наприклад, нормальний життєвий рівень і доступ до освітньої системи, що прищеплюють дітям позитивні цінності, є одночасно і правами дитини (в Конвенції), і елементами першого рівня

профілактики (в Керівних принципах). Що стосується другого рівня профілактики, то в цьому аспекті обидва документи засновані на концепції першочергового обов'язку сім'ї забезпечувати добробут, захист і виховання дитини, що підкріплено зобов'язаннями країн, що підписали Конвенцію, допомагати сім'ї у виконанні цієї ролі і в той же час втручатися в тих випадках, коли батьки явно не бажають або не здатні взяти на себе ці обов'язки. А заохочуючи вжиття щодо правопорушника заходів, що дозволяють уникнути звернення до судочинства, і встановлюючи в якості головної мети будь-якого такого заходу соціальну реінтеграцію дитини, Конвенція тим самим відображає завдання третього рівня профілактики, як вони викладені в Керівних принципах.

Наслідком такого однорідного підходу, безумовно, має стати максимальний розвиток ініціатив, підтримуваних громадою і спрямованих на сім'ю. Це завдання не для фахівців в області правосуддя щодо неповнолітніх, а для широкого кола державних та громадських організацій, що володіють повноваженнями у цій галузі. Проте обов'язки відповідних організацій (частково через широту цього завдання) досі не визначені, а дії – безсистемні. Так що профілактика та реінтеграція в повному розумінні цього слова все ще залишаються найслабшими ланками в ланцюзі заходів щодо вдосконалення системи правосуддя щодо неповнолітніх.

Політика в області правосуддя щодо неповнолітніх – це не політика, якщо вона не включає в себе профілактику. А профілактичні заходи не можна – неможливо – здійснювати у вакуумі. Тим не менш велика частина профілактичної роботи – це програми на рівні мікрорайонів та місцевих громад, що ніяк не впливають на ті відомі зовнішні фактори, які створюють або живлять сприятливий ґрунт для неповнолітньої злочинності. Гірше того, відсутність ефективної профілактики взагалі значно знижує наші шанси на створення системи правосуддя щодо неповнолітніх, гідної цієї назви.

На практиці зусилля з профілактики молодіжної злочинності буквально ідентичні дотриманню та захисту прав дитини, які проголошує Конвенція. У цьому немає нічого дивного, однак на це рідко звертають увагу. Крім того, все ще тривають суперечки – часто незважаючи на документальні дані – про умови, які хоч і не є в повному розумінні причиною правопорушень, але, щонайменше, підвищують їх імовірність. Так, наприклад, бідність – і абсолютна, і відносна – в деяких колах все ще не вважається чинником, що стимулює злочинність, незважаючи на те, що в Ер-Ріядських керівних принципах вона офіційно визнана таким чинником на міжнародному рівні.

Подібним спорам можна покласти край, якщо підхід до реалізації Керівних принципів тісно пов'язати зі здійсненням прав дитини. Поєднання положень Керівних принципів із зобов'язаннями щодо Конвенції допоможе не тільки посилити дієвість профілактичних заходів, але й повернути в центр уваги як цю проблему, так і самі повсюдно ігноровані Принципи,

якими часто незаслужено нехтують, вважаючи їх занадто розпливчастими і нереальними.

Такий підхід дозволяє розробляти програми і політику на всіх рівнях в різних областях – від громадської охорони здоров'я і освіти до служби підтримки сім'ї. При цьому слід значно активніше враховувати їх потенційний внесок у профілактику неповнолітньої злочинності. Тоді ми зможемо радикально змінити сьогоденний стан речей, при якому профілактика здебільшого обмежується ізольованими ініціативами та окремими правозахисними заходами, що виходять виключно від працівників сфери правосуддя щодо неповнолітніх.

Дуже важливим документом, регулюючим правове становище дитини в системі кримінального правосуддя, є Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей в системі кримінального правосуддя, які були розроблені групою експертів, нарада якої відбулася в 1997 році у Відні, з метою надання допомоги державам у здійсненні положень Конвенції про права дитини, Пекінських правил, Правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, а також Ер-Ріядських керівних принципів.

Хоча в Керівних принципах чітко вказується, що відповідальність за виконання Конвенції про права дитини лежить на державах-учасниках, керівний принцип №6 підкреслює, що найважливішу роль у забезпеченні ефективного виконання Керівних принципів відіграє вдосконалення співпраці між урядами, установами системи Організації Об'єднаних Націй і членами громадянського суспільства.

Керівні принципи щодо дій складаються з таких розділів: заходи загального застосування; конкретні цілі; заходи, яких має бути вжито на міжнародному рівні; механізми для здійснення проєктів консультативних послуг та надання допомоги; подальші міркування щодо здійснення національних проєктів, а також плани стосовно дітей-жертв та дітей-свідків. У Керівних принципах підкреслюються також важливість орієнтації на основі прав; цілісний підхід до виконання; інтеграція послуг на міждисциплінарній основі; рівноправне застосування та доступність для найбільш нужденних; звітність і транспарентність усіх дій; попереджувальні дії на основі ефективних профілактичних і коригувальних заходів; а також використання відповідних (людських, організаційних, технічних, фінансових) ресурсів та інформації.

У Керівних принципах підкреслюється важливість принципу недискримінації, включаючи врахування особливостей статі; захисту найкращих інтересів дитини; права на життя, виживання і здоровий розвиток, а також обов'язок держав поважати погляди дитини. У Принципах вказується також на необхідність розвитку партнерських відносин між урядами, органами системи Організації Об'єднаних Націй, неурядовими організаціями, професійними об'єднаннями, засобами масової інформації,

академічними установами, дітьми та іншими членами громадянського суспільства.

Можна погодитися із С.Л. Рогожиним, який вказує, що «міжнародне право для того, щоб повною мірою відповідати своєму призначенню, має в перспективі стати міжцивілізаційним, відображати взаємодію та ідейну боротьбу різних релігій, ідеологій, правових систем, цінностей і прагнути до їх синтезу»¹. Дане твердження набуває особливої гостроти та значущості в умовах мультикультуризму та «зворотної» глобалізації².

У більшості країн світу ювенальна політика найчастіше має трирівневу структуру та провадиться на державному (загальнонаціональному), регіональному й місцевому (муніципальному, районному) рівнях. Сама молодь при цьому повинна брати участь у розробці ювенальної політики, яка є основою її існування. Без реалізації на практиці цього фундаментального принципу вся ювенальна політика буде зведена нанівець³.

До цього додамо й ту принципову обставину, що відмінність у моделях і практиці здійснення державної ювенальної політики значною мірою зумовлюється характером соціальної політики в конкретній країні. Серед різноманіття моделей соціальної політики виокремимо дві: соціально-демократичну та ліберальну.

Соціально-демократична модель передбачає обмежені вимоги до людини (особистості) в реалізації життєвих планів і програм, ґрунтується на так званих патерналістських засадах турботи про всіх, переважно апелює до держави, від якої очікують підтримки й турботи. Така модель, власне, й існувала в колишньому СРСР.

Ліберальна модель є протилежною соціально-демократичній, бо створює максимальні можливості для самореалізації людини. Йдеться про так звані рівні шанси й можливості та соціальну підтримку тих, хто без сторонньої допомоги, зокрема й з боку держави, неспроможний вирішити власні питання й проблеми⁴.

Саме тому подальший розвиток у регламентації міжнародно-правового статусу дитини неодмінно має бути пов'язаний із зверненням уваги на національний досвід правових систем незахідного типу з цих питань. Обираючи власний шлях, Україна повинна брати до уваги помилки інших країн у справі становлення й розвитку ювенальної політики.

¹ Рогожин С.Л. Международное право как диалог и столкновение цивилизаций. Московский журнал международного права. 2002. № 3. С. 26.

² Поленина С.В. Мультикультуризм и права человека в условиях глобализации. Государство и право. 2005. № 5. С. 67.

³ Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. К., 1993; Головатий М.Ф. Формування державної молодіжної політики в сучасній Україні (політологічний аналіз): автореф. дис. ... д-ра. політ. наук. 1999. 20 с.

⁴ Управлінські аспекти соціальної роботи: курс лекцій /М.Ф. Головатий (кер. авт. кол). К, 2004. С. 38.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агушева Г., Баданин Д. Защита прав ребенка: международно-правовой аспект. *Ювенальное право*. Архангельск, 2005. С. 10.
2. Американская конвенция о правах человека, принятая на Межамериканской конференции по правам человека от 22.11.1969 г. URL: http://www.concourt.am/hr/rus/un/6_3.htm.
3. Вечерова Є.М. Міжнародно-правовий статус неповнолітнього: перспективи подальшого розвитку в контексті взаємодії міжнародної та національних правових систем. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 11(2). С. 101.
4. Всемирная декларация об обеспечении выживания, защиты и развития детей. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_075.
5. Всеобщая декларация прав детей. URL : <http://www.parentakademy.ru/zdorove/detyoga/12.html>.
6. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ). URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MOrg/42.htm>.
7. Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. К., 1993.
8. Головатий М.Ф. Формування державної молодіжної політики в сучасній Україні (політологічний аналіз): автореф. дис. ... д-ра. політ. наук. 1999. 20 с.
9. Градецька Н.М. Міжнародне співробітництво в галузі охорони прав дітей та запобігання злочинності неповнолітніх. URL : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_pravo/2012_1/files/LA112_30.pdf.
10. Декларация прав ребенка от 20 ноября 1959 года (Резолюция 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи ООН от 20.11.1959 г.). URL : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
11. Дополнительная конвенция об упразднении рабства, работорговли и институтов и обычаев, сходных с рабством. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_160/print1340644081445578.
12. Женевські Конвенції про захист жертв війни (1949 р.) і додаткові протоколи до них (1977 р.). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/TS001992.html.
13. Историко-правовий аналіз міжнародних документів щодо боротьби з торгівлею жінками та дітьми. URL: http://www.naiou.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/nomer1/all_ivas.html.
14. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_174.
15. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_162.
16. Конвенція про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбів. URL: <http://leksika.com.ua/14020124/legal/konventsiya>

[_pro_zgodu_na_vstup_u_shlyub_minimalniy_shlyubniy_vik_i_reyestratsiyu_shlyubiv_1962.](#)

17. Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу № 138. URL: http://zakon.nau.ua/doc/?code=993_054.

18. Конвенція про права дитини, ратифікована постановою ВРУ № 789-XII від 27.02.1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

19. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила»). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

20. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Міжнародний захист прав і свобод людини: зб. документів. К., 1990. С. 20.

21. Ніконов К. Сучасні теоретичні аспекти інституту міжнародно-правового захисту і заохочення прав дитини. *Московський журнал міжнародного права*. 2009. № 1. С. 92.

22. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО /UNESCO). URL: <http://novynar.com.ua/files/organizations/unesko>.

23. Поленина С.В. Мультикультуризм и права человека в условиях глобализации. *Государство и право*. 2005. № 5. С. 67.

24. Растимешин В., Куприянова Т. Управление производительностью: путь к росту. *Человек и труд*. 1996. № 8. С. 70–73.

25. Рогожин С.Л. Международное право как диалог и столкновение цивилизаций. *Московский журнал международного права*. 2002. № 3. С. 26.

26. Руководящие принципы ООН для предупреждения преступности среди несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие принципы): Резолюция 45/112 Генеральной Ассамблеи от 14.12.1990 г. URL: http://www.uazakon.com/documents/date_2y/pg_iwnjwe.htm.

27. Старовойтов О.М. Становление и развитие международной защиты ребенка. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 1998. № 5. С. 51–58.

28. Створення ЮНЕСКО. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MOrg/33.htm>

29. Трубников В.М., Павленко Т.А. Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя в Україні: монографія. Х., 2009. С. 116.

30. Управлінські аспекти соціальної роботи: курс лекцій /М.Ф. Головатий (кер. авт. кол). К, 2004. С. 38.

31. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, ратифікований Законом України від 03.04.2003 р. № 716-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 29. Ст. 226.

32. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, ратифікований Законом України від 23.06.2004 р. № 1845-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2004. № 38. Ст. 476.